

ВОКАЛИ СРЕДЊЕГ РЕДА У СИРИНИЋКОМ ГОВОРУ

Вокали средњег реда у северношарпланинском сиринићком говору понашају се различито у зависности од тога да ли су под акцентом или изван акцента. Ови гласови изван акцента најчешће имају општештокавску вредност, док су под акцентом подложни затварању, односно отварању / дифтонгоидном изговору, а у одређеним позицијама и супституцији по вертикали (е → и, о → у). Флукуацији у изговору подложнији је вокал /e/.

Затварање /e/ у затворенији фон /[^]/ факултативно је и фонетски је условљено асимилацијом према потоњем /j/ (*стр[^]ћа*, и *св[^]ћа*, у *Бер[^]џе*, да се *гр[^]у*, туј *уз[^]а*). У делу лексема у овој позицији долази и до факултативне замене са /и/ (*ди[^]е*, не се *сје*, *донја*). Затварање /o/ у /Y/ (*мУј*, *кУи*) односно његова супституција са /у/ (и жена *м[^]а*, *брат[^]о* дете, *си[^]и*) потврђена је малим бројем примера, а представља тежњу ка елиминацији групе /o + вокал/. Овакви примери унети су миграцијама из западномакедонског правца.

Изван позиције /e+j/ и /o+v/ средњи вокали под акцентом најчешће се отварају без (у тој *врЕме*, *ЦвЕтко*, да *пометЕмо*; *Мца* га имело *Сима*, *Мна* ни спрема^{ла}, не се *рабМта*) или са дифтонгоидном секвенцом испред (*на м[^]Есто*, *кѐт погр[^]Еши*; *накладеш[^] Мга[^]њ*, *прича[^]а ми[^] Мтац*). Отварање / дифтонгоидни изговор изразитији су уколико је на тим лексемама реченични фокус (*А мора^{ло} да се пошту^{је} м^{ло}го баба и дЕда.*; *И м^и си^нЕмо у чо^мку де музЕмо, си^нЕмо во^{ду}.*), тако да су овакви алофони прагматичко средство.

Широко варијацијско поље средњих вокала, укључујући ту и дифтонгоидни изговор, али и склоност ка дифтонгизацији (*они[^] и^{мо}у[^], не^{то}у[^], о^уца, ње^{го}у[^]*), траг су романског супстрата у сиринићком говору.

Отварање и дифтонгоидни изговор средњих вокала под акцентом у сиринићком говору највероватније су остатак преосмишљене префонологизације квантитета у квалитет после стабилизације пенултимског ритамског акцента у овом говору.

Кључне речи: вокали средњег реда, затварање, отварање и дифтонгоидни изговор, дифтонгизација, прагматичко средство.

¹ radivoje.mladenovic@gmail.com

² Рад је настао у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (број 178020).

Увод

1. Жупа Сиринић³ смештена је у планинској корутини источног дела северног дела Шар-планине. Оформљена у горњем делу басена Лепенца⁴, представља јединствену српску етнојезичку и етнокултурну целину, насталу на јужној ивици српског дијалекатског ареала, који се говорима у основи призренско-јужноморавског типа наставља и јужно од Сиринића и јужног Косова, захватајући Скопску Црну Гору, северни појас Македоније, затим доњи Полог (Младеновић, 2016: 68).

Сиринић је стара жупа, која се први пут помиње око 1331. године у Душановој повељи хиландарском пиргу (Новаковић, 1912: 486). У турском катастарском попису Области Бранковића из 1455. године пописан је највећи део савремених сиринићких села (Јовановић, 2001: 107–118), у којима је практично у потпуности присутан српски именослов (Грковић, 2001: 619). Како су већ показала истраживања о другим областима из овог времена, такав именослов не мора сведочити и о коначној србизацији затеченог становништва.

Чињеница да је највећи део савремених сиринићких насеља потврђен средином XV века сведочи о макар делимичном континуитету становништва ове жупе, иако се према Сиринићу – због погодних економских и природних карактеристика овог дела Шар-планине – кретало више миграционих струја⁵.

1.1. За разумевање савременог дијалекатског стања не треба заборавити предсловенски слој романског језичког супстрата (Грковић, 2001: 670; Младеновић, 2006: 99–116), о чијем присуству сведоче савремени топоними и проепоними у Сиринићу, али и неке маркантне балканистичке појаве у фонетско-фонолошком и (морфо)синтаксичком систему овога говора.

Од фонетско-фонолошких трагова романског супстрата наводи се склоност ка ликвидацији свих прозодијских опозиција развијањем везаног пенултимског акцента, присуство фонеме полугласничке вредности, редуковање класичних вокала до полугласника – пре свега у контакту са назалима и плозивима, неразвијање пуних африката /h, ʃ/, па се у основи остварује опозиција експлозивних палаталних детала /t, d/ : /tʰ, dʰ/⁶, склоност ка дифтонзима у којима је у другом делу неслоготворна компонента /j/

³ Говор Сиринића / Сиринићке жупе, локални назив *Сириниће*, оформљен је у 11 насеља: Сџвце, Јажинце, Врбештица, Штрпце, Берџце (Берџце), Доња Битиња (Доња Битиња), Горња Битиња (Поповце), Готовуша, Драјковце, Вича, Сушиће (Шушиће).

⁴ О прецизним географским границама Сиринића в. Урошевић, 1948: 88–89.

⁵ О миграционим струјама у Сиринићу в. у Урошевић, 1948: 122–125.

⁶ Више о овоме: Младеновић, 2007: 249–262.

кратко, већа толерантност према вокалским групама него у осталом делу српског дијалекатског простора. Као траг овог слоја може се сматрати и присуство нетипичних прагматичких средстава емфатичког истицања нетипичних за српске говоре. Овде се мисли на развијање секундарног нефонолошког полугласника на крају речи⁷, чиме се руши српско правило о дистрибуцији полугласничке фонеме, али и отвореног и дифтонгоидног изговора средњих вокала под акцентом, што је и тема овога прилога.

1.2. О присуству и познијој славизацији затеченог старобалканског становништа у планинским областима сведоче бројни топоними и проепоними романског типа у Сиринићу (Младеновић, 2006), али и творбени и лексички трагови (на пример: *мрсуљ*, *мóзуљ*, *сáкуљ*, *тáнур*, *ýрда* итд.). На присуство супстратног слоја упућују и топоними (*Влашке рúпе*, *Влаиниће*, *Влашкомáћеш*, *Тúмба*, *Муржúца*) и проепоними (*Цуцулéви*, *Будури́ни*, *Лингúрци*), али и имена животиња (*Мурка*, *Мурца*, *Мурóња*). Интересантан је пример *кундéља* који сведочи о романско-српској адаптацији словенског назалног вокала задњег реда (< **kǫdělъ*), али и други лексички трагови типа: Ѐма ги *млiор*. („има их у великом броју”), са словенском метатезом романске групе /мил/ у /мли/.

Бројна синтаксичка преструктурирања у балканистичком духу, како у сиринићком тако и околним говорима, показују сродност са балканском романском синтаксом⁸.

1.3. Са друге стране, дијалекатски различити адстратни слојеви, утицали су на присуство различитих облика, али и на микродијалекатску диференцијалу у овом говору. За актуелни морфолошки систем, који се највећим делом уклапа у призренско-јужноморавске говоре Метохијске и Косовске котлине, удаљујући се тако од северномакедонског појаса, од највећег је значаја управо косовско-метохијска миграциона струја, али и дуготрајно струјање кучко-васојевићког становништва према Сиринићу, које је – крећући се према југу – већ утицало на морфолошки систем метохијско-косовских говора косовско-ресавског и призренско-јужноморавског типа. Захваљујући кучко-васојевићкој струји у сиринићки говор стигао је двојински наставак *-ла* у Дмн. (*људíма*, *женáма*, *говедáма*), стабилизовао се ОПмн. им. м. р. на сугласник на *-е* (Видим *љúде* и *јарíће.*), затим наставци *-смо*, *-сте* у множини аориста и имперфекта (*имáсмо*, *доћóсмо*, *имáсте*, *доћóсте*). На сусрет различитих адстратних слојева

⁷ Више о овоме: Младеновић, 2018: 218–219.

⁸ О синтаксичким појавама балканистичког типа у говорима југозападног дела Косова и Метохије писао је Р. Младеновић у више радова. О овоме в. синтетички рад Младеновић, 2015, у коме се налази и литература о овом питању.

упућује присуство различитих аломорфа у Дмн. Тако се у овом говору срећу: остатак старог датива (*жéнам*), нови датив са двојинским *-ма* (*женáма*), али и остатак некадашњег инструментала из времена мешања дативског и инструменталног облика (*женáми*).

1.4. Егзодус српског становништва 1999. године са Косова и Метохије није захватио у већем обиму српско становништво Сиринића. Неповољне историјске, политичке и економске околности последње две деценије, међутим, проредиле су српско становништво у овој жупи.

Анализа грађе

2. И у сиринићком говору – поред распореда конституената за формирање информативне актуализације реченице – значајан улогу има реченична интонација и реченични акценат. У овом говору маркантно експресивно средство истицања појединих делова реченице и субјектов однос према информацијама остварује се пре свега отвореношћу и дифтонгоидним изговором средњих вокала /е, о/ под акцентом.

Широко варијацијско поље средњих вокала у овом говору погодно је за овакву информативну актуализацију реченице.

2.1. Статус женског и мушког говора у Сиринићу донекле утиче на прагматичку употребу отворених алофона средњих вокала под акцентом. Уочено је да је изразитије и чешће отварање и дифтонгоидни изговор у женском говору.

2.2. Као маркантно диференцијално средство у односу на српски књижевни језик, отварање и дифтонгоидни изговор средњих вокала у слабљењу је у говору млађе популације.

2.3. Вокали средњег реда у сиринићком говору широким варијацијским пољем уклапају се у шири ареал јужноморавских говора, којима се овом особином прикључују и призренско-јужноморавски говори северне Македоније. Наиме, уколико нема фонетских ограничења⁹, у наведеном ареалу уочава се различито понашање средњих вокала без фонолошке вредности у зависности од тога да ли су под акцентом или су изван акцента. У овим говорима средњи вокали имају изразитије отворенију артикулацију са или без дифтонгоидног изговора ако је на тим лексемама реченични

⁹ О односу фонетског контекста и отварања / дифтонгоидног изговора у сиринићком говору в. т. 3–4. О оваквим ограничењима у другим говорима нема прецизнијих информација. Уз напомену да аутор овог прилога није детаљније анализирао грађу изван Сиринића, летимичан преглед показао је да и у овим говорима, највероватније, функционишу таква ограничења.

фокус. Акустичко-артикулациона природа /e, o/ знатно је стабилнија изван акцента, али и под акцентом уколико на тим лексемама није реченични фокус.

Блага отвореност /e/ под акцентом констатована је и у другим деловима српског дијалекатског простора, пре свега у говорима у којима је било контакта са романским вокалским системима. Такво је стање, на пример, и у говорима изван призренско-тимочке зоне, у банатским говорима, укључујући и говоре у румунском Банату¹⁰.

Отвореношћу и дифтонгоидним изговором /e, o/ под акцентом, судећи по публикованим радовима, сиринићком говору најближи је кумановски говор (Видоески 1962: 29–30), али и јужнокосовски говор, иако се овде у неким насељима препознаје – додуше поремећена – префонологизација квантитета у квалитет¹¹ (Младеновић, 2013: 71–83).

2.4. С обзиром на то да је веза дифтонгоидног и отворенијег изговора у сиринићком говору у непосредној вези са дифтоншким секвенцама, на овом месту направити се разлика између дифтонгоидног изговора и дифтоншких секвенци у сиринићком говору.

2.4.1. Под дифтонгоидним изговором подразумева се факултативно развијање дифтоншког елемента испред средњег вокала под акцентом (*ʋМтац*, кѐт *погр'Еши*), а дифтонгоидни елемент није траг редукованог вокала.

2.4.2. Под дифтонгом подразумева се спој основног вокала на првом месту и неслоготворне дифтоншке секвенце на другом месту, а дифтоншка секвенца је по правилу траг редукованог вокала или деконсонантизованог сонанта /в/. Дифтоншке секвенце, за разлику од дифтонгоидног изговора, не морају бити под акцентом, нису факултативне, нису средство емфатичког истицања. Овакве секвенце потврђене су у следећим категоријама:

а) Зл. м. презента: они *ѝмоџ* (< *имау*), *бѐроџ* (< *береу*), *нѝсиџ* (< *носиу*).

У овом облику, дакле, у сиринићком говору није дошло до монофтонгизације консонантизацијом /-џ/ кратког, како је иначе у у ближим и даљим призренско-јужноморавским говорима са облицима типа: они *ѝмав*, *нѝсив*, *бѐрев*.

¹⁰ Радан, 2015: 88–89. На овом месту в. и литературу о дифтонгизацији /o/ у банатским и бачким говорима.

¹¹ О акустичко-артикулационим особинама вокала средњег реда под акцентом у призренско-јужноморавским говорима Метохијске и Косовске котлине, говорима Изморника и Горње Мораве, затим говорима овога типа у северној Македонији, али и шире, детаљније се расправља у Младеновић, 2013: 70–78. На том месту наводи се и релевантна литература о овом питању, затим о фонолошкој односно нефонолошкој вредности средњих вокала унутар широког варијацијског поља.

Оно што је карактеристично за сиринићки говор је да лабијално неслоготворно /ǰ/ утиче на лабијализацију претходног ниског /a/ и средњег /e/ у складу са општим кретањем супституција по вертикали од нижег ка вишем. С обзиром на то да /и/ припада највишем вокалу, остаје дифтонг /иǰ/ (*нóсиǰ, тр́чиǰ*), поред чешћих облика *нóсу, тр́чу*.

б) Заменом -л на крају слога у именицама, придевима и глаголима са основом на сугласник, формиран је нов ред дифтонга, с напоменом да основни вокал бива лабијализован само у финалном слогу у јд. радног глаголског придева м. р. (*дóшоǰ, трéсоǰ*) и именицама (*нéтоǰ, кóтоǰ*), док основински вокал опстаје у придевима (*бéǰ, врéǰ, вéсеǰ*). У унутрашњости речи опстаје неизмењен основински вокал (*сéǰски, стéǰна*). Разлоге за овакво стање треба тражити у парадигматским односима унутар појединих категорија, затим у морфолошком значају појединих форманата у облицима.

в) У групама /самогласник + в + опструент/, сонант /в/ факултативно бива замењен дифтоншком компонентом без лабијализације основинског вокала. У овој позицији деконсонантизација је подржана потребом да се очува фонолошки статус /в/ у групама /в + безвучни опструент/, пошто се /в/ понаша као опструент и бива замењен са /ф/. Тако је напореда: *цéǰка : цéфка, óǰца : óфца, Сéǰце : Сéфце*.

На крају речи, такође, факултативно, финално /в/ замењује се неслоготворним /ǰ/, које са претходним вокалом формира дифтонг (*нéгоǰ, здраǰ* : *нéгов, здрав*).

2.5. Порекло ширег и дифтонгоидног изговора средњих вокала у сиринићком говору треба тражити у некадашњим старобалканским дифтонзима, чија је дистрибуција поремећена славизацијом и алоглотском ситуацијом. Присуство односно одсуство дифтоншке компоненте у дифтонгоидним алофонима део је процеса у оквиру балканских језика, у којима је присуство дифтоншке компоненте факултативно ако дифтоншка компонента није од значаја за граматичку информацију. То се догађа и у сиринићком говору, у коме су напоредни *íмоǰ : íмо, дóшоǰ : дóшо, нéтоǰ : нéто*, али је увек *нéгоǰ, здраǰ*. Иста појава констатује се и за арумунске говоре (Марковић, 2007: 16, 22–25).

2.6. Префонологизација квантитета средњих вокала у нов квалитет, потврђена у малом броју пунктова призренско-јужноморавских говора, највероватније је у вези са супстратним дифтонзима и ширим артикулационим пољем средњих вокала у овој дијалекатској зони.

2.7. Флукуацији у изговору подложнији је вокал /e/.

ОТВОРЕНИ / ДИФТОНГОИДНИ ИЗГОВОР СРЕДЊИХ ВОКАЛА

3. В О К А Л /Е/

3.1. ОТВОРЕНО /Е/

Вокал /е/ под акцентом отвара се у унутрашњој позицији, по правилу између сугласника.

Највећи број примера с алофоном /Е/ потврђен је иза експлозивних П, Б, Т, Д, затим иза сонаната Р, В и М. Мање је појавности иза фрикатива С, З, Ш, Ж, африката Ц, С, Ћ, Ђ, иза сонаната Л, Н, Љ, Њ, док је иза експлозивних К, Г одвећ ретко због малобројних секвенци са вокалом под акцентом /ке+сугласник, ге+сугласник/, а мало је примера и иза Ј.

У чело *трпЕзе*, клале и *пЕтла*, бóже *прЕде*, и *купЕно* от слаткише, смо *пЕкле*, нóси *пЕпоў*, смо ишле *пЕшке*; вади и *мЕта*, *промЕну* гу у кошљу, у лѣпу *промЕну* гу промѣну, *измЕшај* сол и *вМду*; нѣки *се завЕта*, *живЕло се*, од *говЕдо*, у *стáро врЕме*, с онóј *црвЕно* кóнче, тáј била *дрвЕна*, нíкој *вíкоў совЕљка*; тѣ *стáре фрЕске*, óвде *уз рЕку*, дóђе *рЕд*, на тáј *грЕбен*, на *срЕде* Мгањ, тўј да се *рЕди*, да *прЕде*, на *срЕдá* сóвру, *изрЕжај лЕпо*; да га *натЕра*, *ћутЕле*, *одлетЕла* тáмо, као *тЕсто* га напáи; Пóсле га *растЕра*, *растЕра*, *растЕра*.; по *дЕсет* црепўље, *дЕцу* да се обóуче, кэт сáм била *дЕте*, *дЕца* рáда; чѣка *кокМшку* да *снЕсе*, за *сЕно* дóшоў, дўша ми *се пресЕкла*, *весЕло* бíло, оráно у *Сечко*, и *жЕна* му је доктóрка, *ће се извржоў ж'Ене*, трí *јужЕти*, *ужЕне* га тáј сáчэ; да се покрíе *лЕпо*, нóсиш тáј *лЕба*, скршу *лЕба*, сўшно *лЕто*, очўкаш *лЕпо*, богубрáда се *донЕсе*, а кíша *нЕма*; да се *оцЕди*, од онóј *цЕло* лЕпче; Кóса *ће му бíне уврћЕна*, *маићЕна*.; *оћЕмо*, тáто, *оћЕмо!*; на *сачЕве*, дé имáло *чЕшма*, кэт се *вечЕра*, и *кучЕту* дадéмо.

3.2. ДИФТОНГОИДНИ ИЗГОВОР /ЬЕ/:

У срЕду и *п'Етак*, нека ми су жíви дечíца *п'Ет*, трíес *п'Ете* сáм родЕна, и га *м'Етни* у ЛепЕнац, и отíнеш на *Леп'Енац*, смо ишле и у *п'Етак*, а бáш *свадб'Ено* нé се повáло, *поб'Егни* за мўжа; да *пом'Етоў*, *м'Етнеш* бомбóне, *м'Етнеш* да узíмоў, па *м'Етнеш* гóре, и тáко *м'Еташ*, се *м'Еша* онáј слáма, на *íсто м'Есто* свé, бíла *пам'Етна*, тЕшко се *жив'Ело*, кэд је *в'Етар*, *ја свé* у *црв'Ено*, *дрв'Ене* вíле, дрвѣне *крв'Ети*, *крв'Ете* смо ги *викáл'е*, íма *направ'Ено* тóј за брўс, ни *цркв'Ено* дрво н'Е-сме да се сече; дé набáроў *кокМшке* *отвор'Ено*, у стáро *вр'Еме* нáпре, у *р'Еку* да испЕрем, па све *шар'Ено*; пíјо до нíкоје *вр'Еме*, и од нíкоје *вр'Еме*; Да íдеш' у *р'Еку* да испíраш. Нимáло чéшме. *По рЕке*. Натовáри – и о[д] тѣј стрáне и од овѣј на рáмо и – *áјт* нóси у *рЕку*. *Ур'Еку* пўшћај аљíнче и пáпкај га, грўвај га на нíки кáмењ; *ПрЕдеш* онўј оснóву. *ВретЕно*. *Пр'Едеш*, вўчеш.; се мѣња *вр'Еме*, расипáчко *вр'Еме*, у *р'Еку* саберЕмо, да не íма нíкој *гр'Ебен*, девојке нáпре

ишле на р'Еку, за Водице мЕтноу кррс у рр'Еку, само рр'Еди у тепсиу, па вр'Еме тако донЕло.

4. В О К А Л /О/

Отварање / дифтонгоидни изговор /о/ под акцентом врши се уколико је иза /о/ сугласник. У ретким примерима, на морфемским границама потврђени су изузеци од овог правила: да се *заМди*. Овакви изузеци омогућени су јаком морфемском границом, али и секвенцама погодним за отварање /о/ пре губитка /х/.

За разлику од отварања /е/ под акцентом, /о/ под акцентом може бити отворено и у иницијалној позицији.

Доминација отвореног / дифтонгоидног изговора зависи од позиције /о/ у речи: у иницијалној позицији ^уМ/ је знатно чешће него у унутрашњој позицији.

4.1. ИНИЦИЈАЛНА ПОЗИЦИЈА

4.1.1. ОТВОРЕНО /М/:

И *Мна* је стара, и *Мна* има, и *Мне* оро, и *Мне* се обучоу у Бело, *Мне* видиу те, КМста – *Мтац*, ми остаа *Мтац*, што рЕкне *Мтац*, постало *Мвде* мавале, га шушиле *над Мгањ*, накладе *Мгањ*, и *Мста* да се стине, кој *Мће* да се јагну офце, кМга *Мћеи*, благ *Мриз*, на срЕде *Мгањ*, у два сати *Мбед*, *Мна* има по гол'ем језик, *Мца* га имело *Сима*, *Мна* ни спремала.

4.1.2. ДИФТОНГОИДНИ ИЗГОВОР ^уМ/:

И ^уМно седи, ^уМн са жѐну, ка мачке и ^уМне, после па ^уМни гу узу, да извуче ^уМна благМту, ^уМна оћала да цркне, коа нема ^уМца, сас мо'ѐга ^уМца, извЕде гу брат и ^уМтац, кој има ^уМца, а ^уМтац каже, ако ^уМће, ^уМће дѐте, жими-^уМчи, никој ^уМће да узе, пушти ^уМца, ^уМтац не брине за дѐцу, жими-^уМчи, жими ^уМчи мо'ѐ; ајде ћути, жити-^уМчи твоје; ка неће ^уМчи да ти изваду, и маћи и ^уМтац, зар маћи и ^уМтац, да продао ^уМвас, ^уМна тѐра по њојно, *по на* ^уМиштро *ви*ка, да држи плуг да ^уМре, се накладе ^уМгѐњ, *на тај* ^уМгѐњ, *кладов* ^уМгањ, *кѐд* *наложиш* ^уМгѐњ, *како-кој* ^уМће, ^уМни сас кМла дођ^уМше, а ^уМће ^уМна, ^уМна да узе, и ^уМн ће пукне од мѐке, ^уМни чѐкоу, *не* ^уМстај, а ја ^уМсам.

4.2. УНУТРАШНА ПОЗИЦИЈА

4.2.1. ОТВОРЕНО /М/

Отварање је најчешће иза експлозива П, Б, К – посебно иза К, мање је потврда иза сонаната М, В, Р, Л, Н, експлозивних Т, Д, фрикатива.

Најмање је примера иза африката и Ј, што и није неочекивано с обзиром на дистрибуцију гласовних група у сиринићком говору.

А у *пМље*, *Котливачки пМток*, *после на БМжић*, ка *бомбМне*; *нЕмој*, *БМже*; кат се *рабМта*, у *чанаце длубМке*, *уврту и убМду*, више не се *рабМта*, *кó[j]* је *скрбМсан*, *никој у субМту*, у *разне бМје*, и *премМта* га на *пррс*, *нМга мМкра*, *вМдник* смо га *викале*, да гу *зговМру*, *прецеди туј вМду*, *гревМта* и она ка *ласте*, *сэс вМду* *заливале*, *се договМру* *двЕ*, па да је *опрМсти*, *дизој нагМре*, и *турић покрМвац ширМко* овако, у *рМда* *кэт сэм била*, а *мати СтМјка*, да *држо онај стМжар*, у *јаке потМце*, за *ВидМвдэн ујутру*, што *вóзи трактМрче*, а *белМјка* је *понапре*, и *тај сирМта МилМјка*, *КМста* – *Мтац*, *кокМике нóсу*, *на ти кМску*, а *узокМло* се *тури обруч*, *от кМже залМгу*, *спрэма ручкМве*, па *од рукМећ на рукМећ*; а *озгМр* *лупај*, *нагМре уз рЕку*, *на рогМве* *воловима*.

4.2.2. Дифтонгоидни изговор /ʏМ/

У унутрашњој позицији нема много потврда са дифтонгоидним изговором. Највећи број оваквих примера забележен је у Јажинцу:

и у *ЉубʏМтен*, *ће рóдиш у ЉубʏМтен*, *ја ће ти га урабʏМтам*, да му *збʏМри*, а и *мʏМраш*, за *нʏи мʏМра* *нешто*, се *силʏи вʏМл*, *надрʏМби* ги.

ЗАТВОРЕНИ ИЗГОВОР СРЕДЊИХ ВОКАЛА

5. Затварање средњих вокала под акцентом условљено је фонетским контекстом, односно асимилативним утицајем /j/, које факултативно зону артикулације средњег вокала изразитије помера ка предњем нешцу.¹²

6. В о к а л /О/

6.1. Алофон /ó/

За разлику од /e/, које се испред /j/ различитог порекла често затвореније изговара, испред оваквог гласа /o/ најчешће остаје стабилно:

моја *свекрва*, *пушту воду од никде* *стране*, *орис никде* *зрнце*, *даде никојему* *гóсту*, *сэс никдега* *пријатеља*, а *ће прóђе*, *кој прóђе* – *умóкри* га; а *дóђе*, *ћерко*.

6.2. Алофон /ʏ/:

мене *мҀа* *мајка* ме *учила*, *ћерка сéкҀ мҀа*, *сэс волҀе* *деда* *работаа*; Се *такмичимо* *кҀа* *ће гóри нај убáво*. *КҀа* *ће има нај гóлем пламен*; *зборимо свҀјски*.

¹² Детаљније о овоме в. у Младеновић, 2007а.

7. В О К А Л /Е/

7.1. У свим насељима /e/ под акцентом у групи /ej/ различитога реализује се као општештокавски фон, затим као затвореније /[^]/, а некада долази и до супституције вокалом /и/. Обим присутности алофона различит је у појединачним пунктовима, као што је и различит обим замене са /и/. Оваква ситуација последица је различитог обима адстратних слојева у појединачним насељима и њихове нивелације са супстратним слојем, што је у процесу стабилизације дијалекатског система довело до варијантности.

Факултативност илуструју примери када се у непосредном суседству смењују различити алофони односно фонеме:

А *лију*, ж'ими-ти, после ће напраи *л[^]ју*. И у *туј л[^]ју* ће стаиш.; А увечер *није* добро. Дању ништа *н[^]е*. Само ноћу.

7.2. Г Р У П А /-ej/ П О Д А К Ц Е Н Т О М

7.2.1. С А /e/ ИСПРЕД АНТИЦИПАЦИЈСКОГ /j/:

и по јено *цв^еће*, и *цв^еће* вржеш, и сваку *тр^ећу* ноћэ, родэна тр^ес *тр^еће*, *тр^ећи* дэн, *тр^ећи* рэзред^т ће она, на *тр^ећи* дэн, па на *тр^ећо*, она *не се окр^ећа*, га *окр^ећо*, она *неће* туј да лега, ја *нећу* да ратујем.

7.2.2. С А /e/ ОД ЈАТА

а) П О Д А К Ц Е Н Т О М:

у Сэфце *неје*, *неје* у Сэфце, овде *неје* тој, а на Бањи вечер *неје*, и тој *неје* добро, она *неје* рр^обэ, кол^омбоћ *се сеје*, што се *сеје*, метале да *сејо*, да *сејо* сви, крМмит *посејоу* жЕне, тујка *о^мсејемо* брашњо, кон^оплје *посејоу*, слунце да га *огр^еје*.

б) И з в а н а к ц е н т а:

грејана ракија, ишле кэт се *сејало*, *смо сејале* бела жита, *сејаа* та^и к^о оре, рр^учно се *сејало*, гра *смо сејале*, за *веј^ење* је, немале *веалице*, кон^оплје се *сејало*, па се *сејало*.

7.3. Г Р У П А /[^]j/ П О Д А К Ц Е Н Т О М

7.3.1. С А /[^]/ ИСПРЕД АНТИЦИПАЦИЈСКОГ /j/¹³:

шт^ом к^олко *цв[^]ће*, а ће понэсоу *цв[^]ће*, од рэзно *цв[^]ће*, турамо *цв[^]ће*, рэзно *цв^еће*, он^ој *цв[^]ће* туја, и *цв[^]ће* ће туру, *цв[^]ће* упрчиу горе, богобраду накит^имо *сэс цв[^]ће*, вржЕмо *цв[^]ће*, б^оле му и *цв[^]ће*, па *тр[^]ћи* лэба јопе, а *тр[^]ћо*, на главу *вр[^]ћу*.

¹³ Сусрет различитих фонолошких и фонетских система, са тенденцијом да се српска фонолошка опозиција по палаталности замени балканском опозицијом по звучности, у балканизиране словенске говоре – без континуитета – уводи као компензацију за ослабљену палаталност антиципацијски палатални глас испред /њ, ђ, ђ/. У сиринићком говору је антиципацијска палаталности испред /ћ, ђ/ веома честа. Више о овоме в. у Младеновић 2010.

7.3.2. СА /ʌ/ ОД ЈАТА:

Јéна с^ʌе, нос^ʌе се кэт се с^ʌе колóмбоћ, што ће с^ʌјоу конóпле, тóј н^ʌе лóшо, н^ʌе Власија, а сэг н^ʌе, н^ʌе пó мáло, јá мýслим сэг н^ʌје, кој н^ʌе ж^ʌњет, нáпре н^ʌе, н^ʌе дóбро за кúћу; Али тóј нíшта н^ʌе, док н^ʌе тýрен у грóб^ʌ, зáшто не см^ʌе?!; тóј н^ʌе дóбро да се дíра; Н^ʌе дóбро, нé-дај, Бóже, да снi^ʌеш скúпэ, свáдбу. Тóј н^ʌе дóбро; од јéне стрáне н^ʌе, по св^ʌЕту н^ʌје, жíто н^ʌје ка сэгэ, тýри на Мгањ да се згр^ʌе, згр^ʌеш вóду, на Тодорíцу нé се с^ʌје брáшњо.

7.4. Г Р У П А /-иј/ Н А М Е С Т У /еј/

7.4.1. Г Р У П А /иј/ Н А М Е С Т У /еј/ П О Д А К Ц Е Н Т О М

Супституција групе /еј/ групом /иј/ потврђена је, осим у ретким примерима, у позицијама са групом /ђј/ под акцентом. Оваква ситуација сугерише везу некадашњег јата и савременог /и/. Ова замена могла је бити подржана кучко-васојевићком уселеничком струјом, а може бити и резултат аутохтоног северношарпланинског развитака, на шта упућује ситуација у горанском говору, према коме нема ијекавске миграционе струје, а група /еј/ < ђј/ замењена је групом /иј/ (Младеновић, 2001: 96).

Није далéко од óвде; Тóј *прије* – чóра жéнско, мiшко мýшко; знáш кáко биле *прије*, *прије* кáко бiло нé-знам; *Прије*, до мóје врéме.; ми *се смiје* зéт, и дрúга дрвa *није* дóбро да се сéче, кá *није* подóбро, *није* трактор (увек је: *Нé су њiве рáвне*); Нападáло. *Кá није!*; Подóбро је. *Кá није* подóбро; па *није* óстро, *није* ка сэг^к што iма, *није* са звóна сэгa, *није* алергија, мi *није*, *није* дМбро, *није* свáки iсто; *Није*, ж'ими-ти; кэд *није* на пóсо; липу гу згр^ʌем, јóш док зр^ʌе слúнце, па тáмо *се смiју*, а тóј што зр^ʌије, и да *смiје* нiкој, тражiле га *ди iе*, нé се *сије* куд нáс, нiкој *нé смiја*, у њiву да ж^ʌњiје, тi мМра да ж^ʌњiеш, нi да *се насмiиши*, *ди-је* тóј мéсто;

и тражи пáре што му *однија* ствáри, кэт сэм *сија* (< сеја), тóј *сам донија*, нiкој *нé смiја* да га исЕче, óн *мислија* па тóј, и гу *стрија* Сéчко, дрúгу жЕну *узија*, *живија* та^ʌ-чóвек, кóња би *изија*, и от свáке врсте *узија*, *узија* мláду жéну, па пóсле кэд *видија*, *однија* га вЕтар, га *однија* у Скóпле; Кúм ги *донија* замрзивáч, Мтац је *донија* снáве ми, ћЕрке, *донија* је машину за перéње. Ўјко је *донија* шпóрет на струју. Дрúги матéрин ўјко *донија* шпóрет овáјэ, на дрвa.

7.4.2. Г Р У П А /иј/ Н А М Е С Т У /еј/ ИЗВАН АКЦЕНТА

Док је присуство алофона /ʌ/ условљено искључиво његовом позицијом под акцентом, у коренској морфемии глагола са јатом замена /е/ са /и/ остварује се факултативно и у изванакценатској позицији. Оваква ситуација условљена је природом лексема, пошто је иначе стабилан однос: *ди је* : *де су*, *донија* : *донéла*.

И да гу *насмiјемо*, *ће насмiјемо* ЗМрку, да *пожњiје*, ^ʌМна *пожњiје*, па *сте се смiјале*, трéба да *отсијете*, па му *се смiјáсмо* што донија, прво *ће отсијете* брáшњо, бóш ме *насмiјáсте*, нé смо мóгле да *отсијемо* на тóј сiто Шт, понáпре *отсијемо* брáшњо, да *се загријемо*.

ОДЛОМЦИ ТЕКСТОВА СИРИНИЋКОГ ГОВОРА

Севце:

Тури у лонац, покисни месо, Мми лепо. И тури ги да се кuvoу цел дѣн. Цел дѣн кyвa¹, кyвa¹. Увечер – мичи он¹ кМске, извади он¹ месо, процеди туј вМду. И док је врела тај вМда, седи на шпМрет. И после узи т¹ кМске, ишчишти лепо месо от коске. Ги иситни, измрљи све. И спрЕмај тањире, чисте, и лук спрЕмај, ољушти, истуци, и после скини тај лонац. Туј воду – и нареди пити¹е, ов¹ тањире де ти ¹е пМ чисто. НарЕди т¹ тањире, исипуј туј воду. Турај лук и по лек месо, и мешај. У сваки тањир. И Мста¹ да се стине.

Берејце:

Кѣт смо чуwале оуце, млого не пратила добра стр¹јћа мене и брата – никат не ни се десило да ни фали нити јагње, нити оуца. А yМтац кѣд ги чуwаа, њему стално му се десуало што не ваља. Те му гу удави вук, те му гу удави мѣчка. Ми смо имале стр¹јћу – не ни се десило што не ваља. Колко офце ни дале да ги чуwамо у пролећ, толко за Митроудѣн смо ги враћале. И по тој се види колко бiја тежак живот и колко биле сиротиња што оуце се узимале на бач¹њу, да чуwаш оуце бес паре. Само да гноиш њиве да роди по добро.

Понапре било, тррло, викамо ми тррло тој де спијоу оуце. Напрају се лЕсе от прyћи. Сваки шѣс, седам дѣна кѣт прѣоу, се промѣну, лЕсе се помѣру на друго мѣсто.

А колко било тЕшко и какви ж'ивот бiја, знѣм, на бач¹њу кѣт смо спале да видимо све, па је заграђено сѣс прyће, и горе по неки пут има папрѣћ стаен одозгора. Видиш звезде да брѣиш цѣу ноћ ако не ти се спије.

Јажинце:

Али бес теле. Док не га од¹и, ће гу помyзем. Арно ће ми даwа. Дѣ идеше да гу остаим, па ће гу остаим. Арно, али кѣ¹ ће да дY¹е теле, повише ни даwа. И бес теле, сѣстро, н¹ће да ми даде. А овај стѣра, бес теле сѣм гу мyзла. Двѣ месЕца, у тр¹ћи ће бѣцим. Ели сѣк кѣ[д] ће се одвои теле, по арно ми има.

Али по не мѣгу да га трзам. Три јужЕти... Не мѣгу, жими стѣрос, сѣстро, не мѣгу... Па ће узем легЕнче, јѣно тенцЕрче, ће му турим ка трице, ка лѣпче, ка брашно. И тѣпај, тѣпај! Оно да се одби¹е никако од њу. И трзај. Да прићоу ниѣно, ѣве! Нити yМна кѣд је оуде. Ма пришло гу пот сисе. Оно – цѣке, цѣке, цѣке, цѣке – све ће ги исѣса. Трзај, трзај, трзај! И јѣдвѣ ће га тргнем.

Не мѣгу више. КyМла ме утепале. А не мѣгу! А и године, изработѣна, сиромѣшна, ни наѣдЕна, бићи, ни наспѣна. Ёве – се заклало, све њима се дало. ГyМсти – цѣла зѣма. Жими Микина дyша, пребѣрам по лек расѣлче. Ако је грашче, за ѣер н'има, ако је кѣмпир, ако је сирЕн'е. А што мислиш ти?! Мислиш је лѣко?! Двѣ су. Она је на четѣри године. Ёе.

За њи паре. Па овој за једЕње свé ја што скупјем. Ако сирЕње, ако мл'Еко, ако јáјце, сéстро. А и м'Мраш. Ё, двЕ су, неће, на стáн су. Гре да те ўзе.

Штрпце:

Понапре бiло, а сáга нЕ. ДЕца, мáла, утЕпоў врапче. Сэ[с] шикáло га утЕпоў. И тóј скувáмо. И прво, прво. Прво кэт се скуво пити'е, кэд вадíмо онéј кМске. Ё, прво дадЕмо свém, ујутру, сабáјле. Кэт се динЕмо, пробáмо вино – турíмо ет овако у чáшу вино. И дрén. Па попи'емо мáло вино, мáло дрЕн. Узéмо по-јено-зрño дрén и се прекрстíмо. Ё, пМсле, кóј óће теј кМске да глóђе, по нéки лiже, нiкóј тáко.

Готовуша:

На крЕвет, жими-ти. ДрвЕни крЕвет. Од овај крај до тај крај – да стáно свé дЕца, да лéгно на íсто м'Есто свé. ОздМла дáске се постáвиw. Па врс тóј дáске слáма 'ржáна. Настаљáмо слáму. Па озгМра јóпе слáму од Мвас. Тај бiла слáма пó мЕка. И тóј напуни́мо. ЧЕрге. ОдозгМра, јóпе, кóј имаја од óфце онéј ткáне бeљóве. Кóј немаá, чЕрге. А онéј чЕрге, бóже очíстиш свé лéпо али пá остáне онóј, пóздер се вiка, па те бóде, пá те... Ё, мучно. И тáко бiло свé прМсто.

Сушиће:

...Викоў КарађорђЕтов 'Мтац да не бiја рóден óвде. Óвде дóша. МачетЕво се зóве сусЕдно сéло. И туј бiја он сэ[с] стóку, држáа стóку. Имаја нéку пушку, ка позлаћЕну. Шиптáри у тóј врéме, качáци кáко ги звáле. Он кáко бiја кот стóке, унутра óни ўзи пушку његóву, имаја шарЕну, л'Епу пушку, ўзи његóо, стáи њíну пушку. Кэд вiде – не му се свиђáла овај њiна. Он по њи сeс кМња и сeс њíну пушку – бэм, утЕпај, ўзи ги пушку.

Литература

- Видоески, 1962: Б. Видоески. *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Грковић, 2001: М. Грковић, Антропонимија и топонимија. У: М. Мацура, *Населба и становништво области Бранковића 1455. године*, Београд: Српска академија наука и уметности – Службени гласник, 611–746.
- Јовановић, 2001: М. Јовановић, Списак населба са географским и демографским обележјима. У: М.
- Мацура, *Населба и становништво области Бранковића 1455. године*, Београд: Српска академија наука и уметности – Службени гласник, 107–118.
- Марковић, 2007: Марјан Марковиќ. *Ароманскиот и македонскиот говор од Охридско-струшкиот регион во балкански контекст*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

- Младеновић, 2001: Р. Младеновић, Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник XLVIII*. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1–606.
- Младеновић, 2006: Р. Младеновић, Романски трагови у ономастици северношарпланинских говора. *Probleme de filologie slava – Вопросы славянской филологии – Проблеми словенске филологије XIV*. Timișoara: Universitatea de vest din Timișoara, Facultatea de litere, istorie și teologie, Catedra de limbi și literaturi slave, 99–116.
- Младеновић, 2007: Р. Младеновић, Судбина африката на југозападу Косова и Метохије у светлу балканске језичке интерференције. *Probleme de filologie slava – Вопросы славянской филологии – Проблеми словенске филологије XV*. Timișoara: Universitatea de vest din Timișoara, Facultatea de litere, istorie și teologie, Catedra de limbi si literaturi slave, 249–263.
- Младеновић, 2007 а: Р. Младеновић, Судбина групе /ej/ у српским (словенским) говорима на југозападу Косова и Метохије. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику L/1–2*. Нови Сад : Матица српска, 583–601.
- Младеновић 2010: Р. Младеновић, Антиципацијска палаталност у светлу балканистичког смањења палаталности. *Зборник радова са међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност, одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (30–31. X 2009)*. Књига 1, *Језички систем и употреба језика* (уредник Милош Ковачевић). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу – Скупштина града Крагујевца, 211–234.
- Младеновић, 2013: Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*. Монографије 18. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Младеновић 2015: Р. Младеновић, Од значења ка облику – из дијалекатске (морфо)синтаксеговора призренско-јужноморавског типа метохијско-косовско-сиринићког ареала. *Зборник радова са IX међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (24–25. X 2014)*. Књ. 1, *Српски језик – од Вука до данас* (одговорни уредник Милош Ковачевић). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 31–39.
- Младеновић, 2016: Р. Младеновић, Лингвогеографски положај и дијалекатска индивидуалност сиринићког говора. *Јужнословенски филолог LVII/3–4*. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 67–91.
- Младеновић 2018: Р. Младеновић, *Полугласник у говору северношарпланинске жупе Сиринић, Исходишта 4*. Темишвар: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији; Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Румунији; Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 211–222.
- Радан 2015: М. Н.. Радан. *Фонетика и фонологија карашевских говора данас*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Новаковић, 1912: С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд: Српска краљевска академија.

Урошевић, 1948: А. Урошевић, Шарпланинска жупа Сиринић. *Годишен зборник, књ. I*, Скопје: Филозофскиот факултет во Скопје, природно-математички оддел, 1948, 116–176. У: А. Урошевић, *О Косову (градови, насеља и други антропогеографски списи)*, Приштина: Народна и Универзитетска библиотека „Иво Андрић”, 88–146

Radivoje M. Mladenović

MID VOWELS IN THE VERNACULAR OF SIRINIĆ

Summary

In the Sirinić vernacular, which is spoken in northern parts of Šara Mountain, mid vowels have different realizations depending on whether they are stressed or not. If they are not stressed, these sounds have the same values as in other Štokavian dialects, while they are prone to closing, and/or opening/diphthongization if stressed, and in certain positions they can be substituted by their vertical counterparts (e → i, o → u). The vowel /e/ tends to fluctuate in pronunciation.

The closing of /e/, which turns it into the closed counterpart /^he/ is optional and is phonetically assimilated with the following /j/ (*стр^hјћа*, и *св^hћа*, у *Бер^hјце*, да се *гр^hу*, туј *уз^hа*). У делу лексема у овој позицији долази и до факултативне замене са /w/ (*ди^hе*, *не се сије*, *донија*). The rounding of /o/ which results in /Y/ (*мYј*, *кYи*) or its substitution by /u/ (и *жéна мyа*, *братyо* дете, *синyи*) is attested in just a few instances, and it exemplifies the tendency to eliminate o + vowel). These instances came through migrations from Western Macedonia.

If not in the positions /e+j/ and /o+v/ stressed mid vowels usually become more open with a diphthong sequence (*на мЕсто*, *кэт позрЕшии*; *наклáдеш' yМгань*, *причаа ми yМтац*) or without it (*у тој врЕме*, *ЦвЕтко*, да *пометЕмо*; *Мца* га имéло *Сyма*, *Мна* ни спремáла, *не се рабМта*). This opening is more prominent if the lexemes that contain these vowels bear the sentence focus (*А морáло да се поштyје млóго бáба* и *дЕда*. И *мy* *синЕмо* у *чóмку дéмузЕмо*, *синЕмо* *вóду*), which gives stylistic value to these allophones.

Opening and diphthongization of stressed mid vowels in the Sirinić vernacular are most likely traces of pre-phonologization of quantity into quality after the stabilization of the penultimate rhythmic stress in this vernacular.

Key words: mid vowels, closing, opening and diphthongoid pronunciation, diphthongization, pragmatic means

